

Apáczai akadémiákra való utbaindulásának és hazatérésének
időpontja

A tanulásában kiváló Apáczai a marosvásárhelyi schola igazgatójára kijelöltetett ugyan, azonban azt nem fogadta el, mivel minél előbb szeretett volna a külső országokba utbaindulni.

II. Rákóczi Györgynek anyjához 1956 január 10-én írott leveléből tudjuk, hogy Apáczait a Bethlen Gábor-féle nagy alapítvány jóvedelméből Geleji Katona István püspök küldötte a külső országokbeli akadémiákra: "Apáczaihoz semmi közünk, kegyelmes asszonyom, collegium költségével püspök uram taníttatta."¹⁾ Erről különben maga Apáczai is bizonyosságot tesz a "Magyar Enciklopédia" előszavában, elmondván, hogy "... a főtiszteletű és tudós Geleji István urtól, aki akkoriban az erdélyi egyház püspöke, nekem pedig nagy pártfogóm volt, az egyház költségén felszerelve, magasabb tanulmányok végzése céljából az Egyesült Németalföld híres akadémiáira küldtettem."²⁾

Apáczainak a fehérvári kollégiumból való kibucsuzásáról és Hollandiába történt utbaindulásáról nem maradt feljegyzés, de a körülbelőleges időpontot mégis csak meg tudjuk határozni. Ugyanis Ilyefalvi Sz. Miklós utrechti hittanhallgatónak 1648 március 13-án tartott vitatkozásából arról értesülünk, hogy Árkosi Benedek, a fehérvári iskolának ekkor már rektora volt, róla pedig tudjuk, hogy Apáczai éppen az ő buzdítására fogott hozzá a zsidó nyelv tanulásához,³⁾ bizonyos tehát, hogy Apáczai e tájban még a fehé-

-
- 1 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875. 499.
 - 2 Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. (Szerk.: Bartha János és Klaniczay Tibor.) I. rész. Bp. 1951. 554. (Apáczai Cs. J.: A Magyar Enciklopédia előszava, ford. Bán Imre.)
 - 3 Herepei János: Árkosi Benedek. (E kötetben.)

vári collegium kötelékébe tartozott. A legközelebbi adatunk azonban már a franekerai egyetemen 1648 július 22-én történt beiratkozásáról számol be.⁴⁾ Meddig tartott az útja, illetőleg hazulról mikor bucsuzott el, azt legkönnyebben egy hasonló eseményből állapíthatjuk meg. Nem válogatjuk a kerülő utakra vonatkozó példákat, minthogy a tudományokra szomjas diáknak bizonyosan az volt a szándéka, hogy minél előbb hallgathassa a jeles tudósok előadásait.

Kövendi György kolozsvári magyar sáfárpolgár számadáskönyvébe 1647 június 5-én feljegyezte, hogy "Tott Janos uizen haroml alumnus deakokat S. C. L. B. V. P.⁵⁾ Franciscus Fogarasit, Sinko János, Szabolai Mihalt Varadigh, hatt loual, solui fl. 9."⁶⁾ E három ifju elindulását tudva, könnyen megkaphatjuk Hollandiába való megérkezésüket, illetőleg az egyetemre történt beiratkozásukat. Nevökre Ugyanis Franekerában akadunk legelőször. Az itteni egyetem anyakönyvében 1647 augusztus 3-án találjuk bevezetve Franciscus K. Fogarachy, Joannes P. Siko, Nicolaus (!) Zabolai-t, mindhármójuk neve után irt "Ungarus SS. Theol. Stud. recensitus" megjegyzéssel?⁷⁾ A Kolozsvártól Franekeráig tartó utat ezek szerint 59 nap alatt tették volna meg, igen ám, de amíg Erdélyben a Gregorianus-, addig Hollandiában még mindég a Julianus-féle időszámítást használták, ez pedig ebben az időben tíz napnyi eltérést mutatott. Ilyeténképpen tehát utazásuk 69 napig, ezért a Gyulafehérvártól való elindulástól számítva, kereken 10 hétig tartott.

Az elmondottak következtében, ha Apáczainak 1648 július 22-i franekerai beiratkozását választjuk alapnak, abban az esetben visszafelé haladva, május 24. napját jelölhetnők meg Kolozsvárról való továbbindulásának. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy egykori szeretett tanárának: Porcsalmi Andrásnak meglátogatására s az ujonnan felavatott farkas-utcai templomban a vasárnapi istentiszteleten való részvételre még egy-két napot szánt, hihetőleg május 20 táján bucsusva ki a fehérvári iskolából, indult külső országokba vezető útjára.

4 Hellebrant Árpád: A franekerai egyetemen tanult magyarok. (TT. 1886: 608.)

5 E rövidítés "Salus Conductus Levelükre Biró Vram Parancsára" szövegre oldandó fel.

6 Sáfár. 1647. 531. (Klt.)

7 Hellebrant. i. m.

A fejedelmi nagyobb kancellárián kiállított menetlevelet (salus conductus) hihetőleg még az öreg fejedelem utasítására állították ki. Tartalmában bizonyosan rendeletet adott az erdélyi és felsőmagyarországi postaállomásokként kijelölt községek előljáróságának, hogy az utazó számára ételt, italt, szállást, fuvart adjon. Ugyanis az 1622 május 1-től 23-ig tartott kolozsvári országgyűlés XI. t. c. kimondja, hogy a salus conductust is jól megolvassák s "ha specificice nem léssen demandálva, senkinek semmit ne adjanak"⁸⁾, a külső országokba induló, vagy onnan jövő diákok azonban - bárki alumnusai lettek legyen - soha sem nélkülöztek a legnagyobb gondoskodást.

Kerek öt esztendeig tartott akadémiai tanulmányának ideje alatt a hollandiai Franekera, Leyda, Utrecht s Harderovicum egyetemének előadásait hallgatta és tanulta; vitatkozásokat tartott, sőt megszerezte a teológiai tudományok doktori fokozatát is. A teljes tanulmányi idő letelte előtt, az 1652. év őszén Csulai püspök megküldötte a hazatérő útjára szánt költséget is, minthogy azonban 1651 szeptember 30-án Utrechtben megházasodott,⁹⁾ ifju feleségét bizonyosan nem akarta kitenni a hosszú téli utazás viszontagságainak. Valószínűleg a szülők is féltették messzi idegenbe menendő leányukat, ezért hihetőleg csak az 1653. esztendő tavaszának derekán szánták rá magukat a vizen is, meg szárazon is teendő, hónapokig tartó utazásra. Ennek bizonyosságát leljük magának Apáczainak saját szavaiban, amelyet a Magyar Enciklopédia bevezetésében ad tudtunkra: "...főtiszteletű és tudós Csulai György urnak, az erdélyi református egyházak püspökének kitüntető, de éppoly váratlan jóindulatában és bőkezűségében részesültem, aki elegendő uti költséggel ellátva, a hazába való sürgős visszatérésre szólított fel. De engem az őszi időjárás mostohasága és más nem csekély sulyu akadályok arra kényszerítettek, hogy akaratom és kedvem ellenére még az egész telet az idegen vidéken töltssem."¹⁰⁾ Minthogy Apáczai

8 EOE VIII, 101.

9 Gyalui Farkas: Apáczai Cseri János életrajzához tanulmány. 8.

10 Szöveggyűjtemény. I. 556.

most már asszonyostól s netalántán kisdéd gyermekkel, valamint meglehetősen mennyiségű podgyással indult hazafelé, ezért itt nem merem az eddigi mértéket alkalmazni, még kevésbé pedig az egy századdal későbbi Bod Péternek 1743 július 24-től november 29-éig Leydatól Enyedig megtett viszontagságos utját¹¹⁾ választani időhatárolóul.

A jeles készültségű teológiai doktort idehaza-már várták. Hihetőleg Medgyesi Pál, a néhai öreg fejedelem udvari papja, a világi jellegű egyházigazgatás szükségességének buzgó hirdetője, Lorántfi Zsuzsánna jóvoltából most már sárospataki pap, válthatott szót az öreg fejedelemasszonnyal a szabadabb szellemi irányzat ifjú munkásáról, Lorántfi Zsuzsánna pedig nem késhetett Apáczai számára fia pártfogását is megszerezni. Ezt állapíthatjuk meg II. Rákóczi Györgynek 1653 augusztus 14-én édesanyjához Radnótról intézett leveléből: "Apáczainak, kegyelmes asszonyom, semmi hírt nem hallottam, irunk felőle Fejérvárra."¹²⁾ Ekkor azonban Apáczaiék még mindég utközben valának, valahol Felsőmagyarország kanyargós utjain kocogtak, elkerülendő az Alföld török uralom alatt levő sikságát.

A hazaérkezett Apáczai neve először Széchi Seres István Kolozsvár-városi sáfárpolgár számadáskönyvében bukkan elő, aki 1653 augusztus 25-én számolt el arról, hogy "Viszi Apalczai Janos Deakot Enyedig Czompo Leorincz 3 loun. mil: 5, teszen - fl. 1 d. 87. Eodem Az portekajat Viszi Fodor Istuan 8 ökrön, teszen fl. 2 d. 50."¹³⁾ Tehát a fejedelem költségére utlevéllel utazó Apáczaiék maguk 3 lovas járművön kocsikáztak, mignem egyetmásaikat 8 ökrös szekér vitte utánuk. Az ökrök nagy száma arra vall, hogy a szekér sok és súlyos terével volt megrakva, bár valószínű, hogy butordarabot a messzi Hollandiából nem szállítottak magukkal, de az öltönyök, fehérnemű, asztal- és ágynemű, konyhaedények, étkezéshez szükséges felszerelés kellő mennyisége nem hiányozhatott a fiatal asszony kelengyéből; ehhez számítsuk azután hozzá magának Apá-

11 Jancsó Elemér: Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása. Kolozsvár, 1940. 99-104.

12 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy. 471.

13 Sáfár. 1653. 40.

czainak a holmiját, s különösen nem egy hordóba csomagolt könyvtá-
rát.

Kolozsvárról tehát hétfői napon indultak tovább s Enyedig öt mérföldnyi utat tettek meg; ott azután megpihenve, váltott jármű-
vel és állatokkal vágta neki az onnan már csak jó két mérföldnyi
távolságra fekvő Fehérvár felé vezető utnak. Az ökröknek természet-
esen jóval több időbe került, míg ezt a hét mérföldet megtették,
ezért valószínű, hogy az utasok portékájukat el nem hagyták, vagy
legalábbis bevárták Enyeden s ott megpihenve, indultak tovább. Er-
re merem magyarázni azt a több napnyi különbséget, amely a Kolozs-
várról való elindulás és a Fehérvárra való megérkezés közt eltelt.
Ugyanis Apáczai saját feljegyzései, amelyről Seivert közleményé-
ből szereztünk tudomást, azt örökítették meg, hogy augusztus 29-én
szombati napon érkezett meg Fehérvárra, ennek évfordulóját azután
mindég megbőjtölte.¹⁴⁾ Igen ám, de ha az időszámítási táblázat
alapján figyeljük meg a napok egyezését, akkor azt vesszük észre,
hogy augusztus 29-e nem szombati, hanem pénteki nap vala,¹⁵⁾ ezt
az eltérést azután semmiképpen sem egyeztetethetjük a Seiverttől kö-
szölt adattal, legfennebb feltételezhetjük, hogy Apáczai feljegy-
zését csak évek múltával vetvén papirostra, a heti napot eltévesz-
tette, magát a bőjtvel megünnepeit évforduló napját azonban semmi-
képpen sem hibázhatta el.

Apáczai élettörténetének megírásánál annak minden legkisebb
fordulópontját is alapos megismerés alá kell vetnünk. Ezért jött
létre a fenti számbavétel is, bárha ehhez szükségesnek látom nyo-
matékosan megismételnem Szilágyi Sándornak közel száz évvel eze-
lőtt, vagyis 1867-ben elhangzott kijelentését, hogy "sajnálai le-
het, hogy (az Apáczaitól eredő) jegyzetek nem hozatnak napfényre
a Seivert irományai közül, ahol azok hihetőleg fellelhetők lesz-
nek."¹⁶⁾ Néhai Gyalui Farkas Apáczainak sok becses emlékét gyűj-
tötte össze, de a Seivert-féle adatok eredetijét sem neki, sem a
legujabban kitűnő munkát végzett Bán Imrének sem sikerült megta-
lálnia. Ennek ellenére mégis újra meg kellene kezdeni a további
nyomozást, minthogy Seivert magukat a feljegyzéseket nem köszölte
s ezért azok még több olyan adalékot tartalmazhatnak, amelyek Apá-
czai életének egyes pontjait jobban megvilágítják.

14 Szilágyi Sándor: Vértanuk a magyar történetből. Pest, 1867. 105.

15 Szentpétery Imre: Chronologia. Bp. 1923. I. melléklet.

16 Szilágyi Sándor: Vértanuk. 107.